

August Hennings' Rejse i Thy 1779.

Af Alexander Rasmussen.

*August Adolph Friedrich Hennings*¹) var født i Pinneberg ved Altona den 19de Juli 1746. Hans Fader var Amtsforvalter der, men Slægten stammede ellers fra Ditmarsken, og det var altid August Hennings en stor Tilfredsstillelse at tænke på, at de stolte, frihedselskende og tapre Marskbønders Blod flød i hans Årer. Faderen lod den sjældent begavede Søn få den bedst mulige Uddannelse, først i Hjemmet og i Altona og senere på Universitetet i Göttingen, det dengang nylig grundlagte, men allerede højtberømte Georgia Augusta, hvor han kun 20 År gammel med glimrende Vidnesbyrd fra Professorernes Side tog den juridiske Doktorgrad. Verden syntes nu at ligge åben for den unge veludrustede og veluddannede Mand; men det, som var hans nærmeste Mål: at opnå en Embedsstilling i det danske Monarki, måtte han dog vente nogen Tid på at nå. Han havde ganske vist udmærket gode Forbindelser herhjemme, navnlig stod han i et nøje Venskabsforhold til den jævnaldrende *Ernst Schimmelmann*, Søn af den i disse År meget formående Skatmester H. C. Schimmelmann, men på Universitetet var han bleven stærkt påvirket af Tidens Frihedsideer, navnlig af Rousseau og hans Tanker, og var derved kommen i en stærk åndelig Gæring, dels følsomt sværmende for Menneskelykke og Liv i Naturens Skød, dels revolutionært fjendtlig mod alle Samfundsautoriteter, - så at han kun dårligt egnede sig til en stilfærdig Embedsvirksomhed. Tilmed blev Forholdene i den danske Regering jo snart meget urolige, under Struensee vilde han i Førstningen ikke tjene; men dog modtog han i Sommeren 1771 en lille Ansættelse som Archivar. Med Grev Struensees Fald oprandt en bedre Tid for Hennings; den nye Regering tog ham straks i sin Tjeneste, og i Årene 1772-76 var han ansat som Legationssekretær og Gesandt, henholdsvis i Berlin og Dresden. Hans Forhold til disse Års ledende Statsmand *Ove Høegh-Guldberg* var ganske ejendommeligt. Den selv ganske tarveligt udstyrede Minister nærrede øjensynlig en overordentlig Beundring for Hennings' glimrende Personlighed og ønskede meget stærkt at have ham knyttet til Regeringen; men på den anden Side var han ængstelig for, at Hennings' radikale Ideer, som han meget vel kendte, skulde give sig for stærke Udslag og gøre fremtidigt Samarbejde umuligt. Betegnende nok for Høegh-Guldberg vilde denne nok se igennem Fingre med Hennings' religiøse

Meninger (de var udpræget rationalistiske), når han blot politisk seet vilde moderere sig²).

Fra 1777 virkede Hennings under sin Ungdomsven Ernst Schimmelmanns Ledelse som Embedsmand i Kommercekollegiet, udnævntes til Etatsråd og blev i 1779 sendt til Jylland for at undersøge Industriens og Husflidens Tilstand i denne Provins. Ifølge Kabinetsordre af 6te September 1779 og Kommercekollegiets derefter udarbejdede Instruks skulde han i Løbet af to Måneder berejse hele Jylland, undersøge Sildefiskeriet i Limfjorden og endvidere allevegne agte på Tobaksavl, på Handskemageri, Garveri, Feldberederi, på Husflid, Stampemøller, Schæferi, Lærredsvæveri osv. osv. samt give Forslag til alle sådanne Virksomheders Forbedring og Ophjælpning.

Om den Samvittighedsfuldhed og Grundighed, hvormed Hennings røgtede disse Hverv, og om hans lyse Hoved, hans store Iderigdom og frygtløse Sandhedskærlighed aflægger hans efter Hjemkomsten afgivne og senere offentliggjorte Rejseberetning et godt Vidnesbyrd (*August Hennings' ökonomische Beobachtungen einer im Jahre 1779 auf Befehl unternommenen Reise durch Jütland, Kopenhagen und Leipzig 1786*). Men foruden den officielle Indberetning har Hennings også under sin Rejse affattet og sendt indholdsrige Rejsebreve til sine københavnske Venner, Ernst Schimmelmann og dennes Hustru. Ernst Schimmelmann havde nemlig i 1775 ægtet den holsteenske Comtesse *Emilie Rantzau*, og denne sjældne Kvinde, Legemliggørelsen af hele Tidens Ynde, delte fuldud sin Mands, i Tidens Stil nogen sentimentale, Venskab for Hennings. På Grundlag af disse Breve, som delvis foreligge trykte i "Museum" 1894 I 281 ff, og af Hennings' "Beobachtungen" skal her gives en Skildring af Rejsen i Thy samt af de Betragtninger og Forslag, Hennings har gjort om denne Landsdel. Herved fremkommer et lille Billede af Thy i Tiden mellem Pontoppidans Danske Atlas, hvis Stof er indsamlet i 1760erne, og Knud Ågårds for sin Tid udmærkede "Physiske, oeconomiske og topographiske Beskrivelse over Thy". Viborg 1802.

Med Hensyn til August Hennings' senere Liv skal det tilføjes, at Omvæltningen i 1784 og den efter Emilie Rantzaus Død og Schimmelmanns andet Ægteskab efterhånden indtrådte Afkøling i Forholdet mellem Vennerne gjorde Ende på Hennings' store Tanker om at nå en ledende Statsmandsstilling. En lang og berømmelig Embedsbane var ham derimod forbeholdt i den lokale Administration; fra 1787 til

¹ Dansk biografisk Leksikon VII 341 ff.

² En lignende Opfattelse gøres gældende af Edvard Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814 V 655.

1807 var han Amtmand i Plöen, fra 1807 til sin Død 1826 Administrator af Grevskabet Rantzau.

Hennings' Route gik fra Ålborg over Hanherrederne til Thy. Den 22de Oktober 1779 skriver han³) til Grevinde Schimmelmann fra Kokkedal (Torslev Sogn, Øster Hanherred), hvor han har tilbragt et Par fornøjelige Dage hos Gårdens Ejer, den tidligere Præst, Konsistorialråd *Lars Johan Jacobsen Jelstrup*⁴). Det var en sjællandsk Præstesøn, født 1720 eller 1721, som i en ung Alder (1748) var bleven Sognepræst i Gudum og Fabjerg, Skodborg Herred, Ringkøbing Amt. Han var ved sine to første Ægteskaber bleven formuende, tog derfor sin Afsked fra Præsteembedet og blev Godsejer. Først besad han Gudum Kloster i sit gamle Sogn, dernæst Vorgård og Dragsgård i Himmerland og fra 1773 Kokkedal. Han var nu tredie Gang gift med den langt yngre Christiane Birgitte Obelitz. "Jeg fandt der Gæstfrihed, fri for den kolde Høflighed, der betegner Folk i den store Verden, og for Mellemklassens overdrevne Artighed. Husfaderen, en alderstegen Mand, var en god, venlig Gamling, måske noget vel til Års over for sin Kone, hans tredie Hustru, der - at dømme efter hendes friske Ydre - syntes at skulle overleve sin Mand vel tidligt". Jelstrup døde som Justitsråd den 14de August 1792 og allerede inden Årets Udløb trøstede den unge Enke sig ved at ægte Kammerråd Christen Hviid, som derved blev Kokkedals næste Ejer.

"Fra Kokkedal kørte jeg hen at besøge en Præst i Nabolaget, som var en belæst Mand og flink til at arbejde i Rav. Han gav mig et Stykke af sit Arbejde til Erindring. Denne Præst boede ved det bekendte Bulbjerg⁵), som jeg så på Afstand ved Stranden, hvortil man når gennem en Hulvej ned imellem Klitterne, hvis Skrænter stå ragret til begge Sider. Havde de rystet deres skaldede Hoveder, eller havde et at Bjergene gjort et Skridt imod sin Nabo, var jeg bleven klemt inde eller begravet i Sandet, men Kæmpen stod fast."

Som rimeligt var, besøgte Hennings sin Velynder Høegh-Guldbergs Broder, den bekendte udmærkede Landøkonom *Hans Jørgen Christian Høegh* fra Horsens, som fra 1773-83 var Sognepræst i Hillerslev og Kåstrup, og som derfra forflyttedes til Gentofte på Sjælland⁶). Han havde i 1769 ægtet sit Bysbarn Dorothea Katrine Nyland. - Den 24de Oktober 1779 skriver Hennings fra Hillerslev Præstegård: "Jeg boer hos en

indsigtsfuld, god og redelig Landsbypræst, der ligesom alle hans Kaldsfæller i Jylland er Landmand, hvis fleste Sysler og Kundskaber ere økonomiske, og som heller ikke adskiller sig fra sine Embedsbrødre ved det allermindste Særpræg, hverken hvad ham selv, hans Hustru og velopdragne tiårige Datter angår, eller i sit Husvæsen, endskønt hans Broder er den første Mand i Staten, som - hvad andre før ham har gjort - kunde købe de bedste Godser i Jylland til sine Slægtninge. Jeg har seet mig om i alle Kroge, for hos Pastor Høegh at opdage eet eller andet Spor af Broderen, men intet kunnet finde, ikke engang Billedet af Prindsen, hvem Statssekretæren har at takke for alt, ligesom Prindsen ham. På de hvidkalkede Vægge hang netop de samme Billeder af de oldenborgske Konger og de danske Helte: Skeel, Sehested, Juel og Tordenskjold, i de samme middelmådige Stik af Hås⁷), som man træffer overalt i Jylland, og alt Husgeråd vidner om den renlige Simpelhed, som man i København beundrer så meget i Bøgerne, indtil Vanvid, som f. Eks i Stillings Jugend⁸) og som man i Brugen skyer som den værste Nedværdigelse. Dersom jeg nogensinde har sat mig til Bords med det rene Velbehag, som godhjærtig Beværtning og et nærende Måltid vækker, så var det her, hvor jeg spiste med Knive, der havde brune, i gammel Stil karvede Træskafter, og på Lertallerkener, som Datteren med værdig Husmodermine satte rundt og borttog igen."

Nedenfor meddeles det om Thy handlende Stykke af Hennings' officielle Indberetning, oversat fra Tysk efter denne⁹). Enkelte Stednavne ere i Parenthes gengivne efter Originalens Stavemåde.

"Da jeg forlod Ålborg, rejste jeg igennem Hanherrederne (die Haicherreder) til Thy. I Hanherrederne råder den samme Flid, som jeg havde mødt i Vendsyssel (Venssyszel). Man seer med Fornøjelse, hvorledes Husmødrene gøre sig Umage for at lade alt Nyt, som de se, eftergøre og hvorledes de i deres Uvidenhed og forkerte Måde at tage Sagerne på dog søge at hjælpe sig og rette det forkerte. Kunde man med Hensyn til Uld- og Lærredsfabrikation føre dem på den rette Vej, så vilde Landet sikkerlig opnå en stor Vinding derved; men dertil kræves årelang vedholdende Anstrængelse og gentagne Forsøg. Driften ligger i Naturen, Materiale og Stof er tilstede; men Læreren mangler. At udkaste Plan til en (dertil sigtende) Anstalt synes mig umuligt, man må først sætte sig ind i Vanskelighederne og Fordelene derved.

Thy er een af de frugtbarste Provinser i Jylland og frembringer gode Heste og Oxer samt en Mængde Korn. Agerdyrkingen vilde tage et stort Opsving, når Markerne bleve udskiftede og Bøndergårdene

³ Museum 1894 S. 313 f.

⁴ Wibergs Præstehistorie I 496.

⁵ Det har da formodentlig været Provst Thyge Jespersen Thygesen, som fra 1774-90 var Sognepræst i Klim-Thorup og Vust. (Wiberg II 222, hvor han omtales som elsket af Menigheden og bekendt for sin Styrke og sit Mod.)

⁶ Wiberg I 432 f. Dansk biogr. Leks. VIII 220 f.

⁷ Kobberstikkeren Jonas Hås, født i Nürnberg 1720, virkede i København fra 1753 til sin Død 1775.

⁸ Den tyske Forfatter Johan Heinrich Jung-Stillings Selvbibliografi, hvis 1ste Del "Jugend" udkom 1777.

⁹ Den ovenfor anførte Skrift S. 93 ff.

udflyttede. Landsbyernes længst bortliggende Marker blive aldrig gødede, ligge 6-8 År i Græs og bære så 3 År i Træk dårlig Havre. På den Slags Jord havde en Mand, som havde fået sine Marker udskiftede, sået Hvede og avlet 9 Fold. Som Gødning bliver der anvendt en kridtagtig Mergel, hvoraf hele Jordsmonnet i Thy er opfyldt og som ligger så dybt, at man har gravet Brønde på 40 Alens Dybde deri. Denne Mergel er blandet med Flintesten, som frembringes af den (!), Landmændene mangle rigtigt Kendskab til Brugen af den, og det er dog såmeget mere nødvendigt som særlig den hvide sætter Jorden i en sådan Gæringstilstand, at Marken efter 10 eller 12 Års Forløb kan blive fuldkommen ufrugtbar. Det er derfor bleven til et Ordsprog, at Mergel frembringer en rig Fader og en fattig Søn. Som det overhovedet vilde være nyttigt, at en sagkyndig Mand rejste omkring i Jylland for at undersøge de forskellige Lerarter, så vilde det også være ønskeligt, om Brugen af den hvide og grå Mergel kunde blive nøje bestemt. På nogle Steder bliver der slet ikke dyrket Rug; Ærter voxer derimod overalt meget godt. Kun har de den Fejl, at de taber deres gule Farve og deres Glans og efter nogen Tids Forløb bliver sorte, imod hvilket Tørring ikke lader til at hjælpe. Man mener, at det er en Fejl ved den Sort, der dyrkes, og en Købmand i Thisted (Thystedt) har, for at afhjælpe den, forskrevet Sårter sammen med 200 Tønder Sædehavre fra østfriesland; - formodentlig vil der blive givet ham Indførselstilladelse derfor. Da en Tønne Havre kommer til at stå ham i 15 Mark, og den hvide og sorte Havre i Thy bliver solgt til 4 Mark, indser man nok, at han ikke kan indføre Havren med Handel for øje. Omtalte Købmand har en Tørremaskine, bygget efter Hr. Lauritz Windes¹⁰) Model, som han særlig har bestemt til at tørre Malt på, hvortil der anvendes udbrændte Stenkul. Da Tørringen foregår på tynde Jærnplader, er en svag Hede tilstrækkelig. Alt Korn, der bliver malet, må først tørres, hvortil Indbyggerne i Thy benytte deres Bagerovne og andre Ovne. Man mangler en Sigtemølle, som, især hvis man skulde fortsætte med Hvededyrking, vilde være til stor Nytte. Flyvesandet raser også i disse Egne, hvor der nu ikke mere kan voxe noget Træ, hvis det ikke bliver beskyttet af et tæt Plankeværk. Indbyggerne vente, at den nylig indførte Strafformildelse for dem, som i Utide afskære eller ødelægge Klitgræs, Marehalm o. lign. vil få stor Betydning. De ønske, at den foreslåede Udskiftning af Klitterne må finde Sted, og at det så må blive pålagt enhver at svare for sin Part. Intet steds vilde Opelskning af Skove skabe større Nytte end i Thy, og jeg tror, at ingen kan være i Tvivl om Besvarelsen af det Spørgsmål: om det vilde være mest nyttigt at tilplante Hederne midt i Jylland eller de frugtbare vestlige Landsdele.

¹⁰ Købmand i Ålborg.

Naturen viser selv Vejen hertil, idet den har opkastet høje Bakker imod Nordvestvinden; i deres Dale kunde man på Sydskrænterne gøre Begyndelsen med Anlæg af Skove. Mangelen på Træ og Læ volder betydelig Skade, og at afværge denne vilde være en stor Vinding, som overtræffer alt det man kan vente af en Plantning på Heden. Sjældent kan Indbyggerne bringe deres Høst lykkelig i Hus. En Storm fra Nordvest river sædvanligvis i August Måned Axene fra Strået og ruller Ærterne, sammenviklede som Boldte, hen over Markerne. At skabe Indhegninger er ikke muligt. Diger og Grøfter er ikke tilstrækkelige, til tørre Gærder mangler man Kvas, og levende Hegn blive i een Nat tilføgne af Stormen. Ligesom Markerne mangle Læ, så mangle de øvrige Grene af Landhusholdningen Træ. At skaffe dette tilveje vil gå langsomt, og forskellige nyttige Anlæg, som have deres naturlige Plads i Thy, burde man derfor ikke vente med at anlægge til dette skeer. Disse Anlæg ere først og fremmest et Kalkbrænderi og et Garveri. Kalkstenene kunne trilles til Limfjorden og der med ringe Besvær brændes. Tilførselen af Stenkul såvel som af Kvæg er ligeså let som Udførselen af Kalken og Læderet - nemlig på Pramme. Huder gives der i Massevis, og Indbyggerne vide ikke, hvorledes de skulle afsætte dem, da de ikke have Udførsel andre Steder hen end til Norge. De garve ikke så mange Huder, som de behøve til deres Seletøj. Med 1000 Rdl. kunde der anlægges et Garveri til Landsdelens Behov.

At inddæmme og udtørre Vejlerne (die Weiler), nemlig Han, Bygholms og Vestløs (Veslow) Vejler, synes at være et Arbejde, der kræver meget store Bekostninger, og hvis Resultat på Grund af Bundens Beskaffenhed i Vejlerne er usikkert¹¹). Sålænge Jylland endnu har uoverskuelige Heder og Vildmoser, af hvilke hine kunne pløjes og disse udtørres ved en Kanal, ere sådanne Foretagender ikke at tilråde.

Da Thy, ligesom Øen Mors og Sallingland (das Land Sallingen) frembringer gode Heste, og Hesteavl i Jylland var meget forsømt, har Stuteriforordningen¹²) i disse Egne, i Hanherrederne og i Vendsyssel bragt megen Nytte og er bleven modtaget med almindelig Tilfredshed. I Vendsyssel ere mange blevne opfordrede til frivilligt at lade deres Bøndergårde indskrive som Stuterigårde, forat bringe deres Heste i Ry; og i Thy vilde dette også være skeet, hvis man ikke havde misforstået Forordningen og troet, at en Frivillig var bundet ved Straffe ligesom en Godsejer. Man ønsker i Thy, at der ikke må blive tålt andre Hingste end dem, der ere indbrændte. Særlig er jo Omløben af unge Hingste på Græsgangene skadelig; dog dette finder kun Sted i det sydlige Jylland, hvor man på Grund af de der anlagte

¹¹ Eftertiden har som bekendt givet Hennings Ret heri. Inddæmningen begyndtes 1861 af et Aktieselskab, men 1874 gennembrødes Dæmningerne. Fra 1876-1900 skal dernæst Brødrene Learmouth have tilsat omtrent 4 Mill. Kroner på Foretagendet. Se forøvrigt Hist. Årb. for Thisted Amt 1899 S. 63 ff.

¹² af 23de December 1778.

Hollænderier¹³) kun bryder sig lidt om Hesteavl. I Thy er der kun et lille Mejeri på Vestervig¹⁴) Hofman¹⁵) anfører eet på Nørtorp (Nortorp)¹⁶), som imidlertid er ophørt. I Vendsyssel og i Hanherrederne ere Besætningerne blandede, dog har Kvægopdrættet Overvægt over Hollænderierne. Det er også her Fordelen, som gør Udslaget; thi Beboerne vide på en Skilling nær hvad en Ko indbringer, og hvormed de kunne tjene på et Par Stude og på Heste.

Thy har mange Selvejrbønder, af hvilke nogle igen have andre Bønder under sig og stå til henimod 80 Tdr. Hartkorn. Begge Parter, såvel Selvejerne som de, der høre under en Selvejer, ere almindeligvis lykkelige og velhavende, og de sidstnævnte ofte mere end de første, fordi de nemlig ere fritagne for at stille en Rekrut, hvad der kan koste en Mand op imod 100 Daler. Den ene Bonde behandler den anden meget human, fordrer aldrig Hoveri af ham og er tilfreds med en billig Landgilde. Også her seer man, at der i Hytter ofte boer Dyder, som beskæmmer Paladserne. Overhovedet råder der imellem de herboende Folk en meget human Tænkemåde. Ingen Præst indkræver sin Tiende¹⁷), han lader sig nøje med en Afgift i Penge, der er så ringe, at en Præst gerne kunde bortskænke alle sine øvrige Indkomster, når han vilde tage sin Tiende på Markerne. Men at gøre det forekommer ham at være æreløst, og ved denne velvillige Tænkemåde er ikke alene Bonden, men også Staten vel tjent, da Tiendeafgiften er een af de største Hindringer for Agerdyrkingens Forbedring. At udtale mig om Hoveriet vilde kræve Ro til dybt at gennemtænke Æmnet, og en sådan har jeg ikke under min Rejse. Det kommer jo nemlig derved an på at forene Statens, Godsejerens og Bondens Interesser: at skaffe Staten mere Industri, flere arbejdende Hænder og flere Produkter, at give Godsejerne Midler til at dyrke deres Godser billigere og bedre og at skænke Bønderne de naturlige Menneskerettigheder, som de aldrig burde have mistet. Kun een Bemærkning må det være mig tilladt at gøre: Selvejernes Gårde ere almindeligvis i god Stand, Jorderne ikke udpinte, i god Gødningskraft, Husene og Laderne vel vedligeholdte, Besætningerne gode, Kratskove, hvor sådanne findes, ikke mishandlede. Selv Menneskene, kan man mærke, ere muntrere, lettere og mere opvakte til Arbejde end de Livegne (!). Disse Fortrin give sædvanligvis en tilgrænsende Godsejer Lyst til at erhverve sig Selvejernes Gårde

¹³ dvs.: Mejerier.

¹⁴ Stamhuset Vestervig Klosters daværende Indehaver var Peder Moldrup (1771-87).

¹⁵ Hans de Hofman fortsatte og fuldendte efter sin Svoger E. Pontoppidans Død dennes "Danske Atlas", hvis IV., V. og VI. Del væsentlig skyldes ham.

¹⁶ Nørtorp i Rør Sogn tilhørte 1766-91 Jørgen Mygind, som bortsolgte Størstedelen af Godset. Senere blev selve Gården udparcelleret.

¹⁷ Det vil side: i Kærven.

for at forbinde dem med sit Gods. Hvor let bliver en Bonde ikke ved en øjeblikkelig Fordel overtalt til at sælge den Besiddelse, der burde være tilfaldet hans Efterkommere. Hvor mange blive ikke ved et øjeblik tvingende Omstændighed f. Eks. at skulle stille en Rekrut, henrevne til en hurtig, overilet Beslutning, som de bagefter fortryde? Ganske vist kan man ikke lægge Køb og Salg nogen Hindring i Vejen; men da Staten, som jo har Fordel af Selvejernes bedre Vilkår, taber de Fordele, som man kan takke Friheden for, når en fri Gård igen bliver underkastet Hoveri, må det da ikke kræves af Regeringen, at den sørger for, at fri Gårde hverken blive underkastede Hoveri eller blive dyrkede ved Hjælp af Hoveri; men at de - ligesom Bøndergårde jo ikke må nedlægges - altid skulle forblive i deres Tilstand som fri? Jeg vover frimodig at opkaste dette Spørgsmål; det har Menneskeheden og Statens Bedste til Hensigt, og Regeringens daglige Anstrængelser stræbe jo at sørge for begge.

Udførselen fra Thy skeer for største Delen ved Hjælp af de såkaldte Sandskuder til Norge¹⁸). Denne Udførsel er højst besværlig, men meget nødvendig, fordi den umiddelbare Udførsel gennem Kattogat umuliggøres af de lavvandede Grunde ved Løgstør (Logstør), som flyttes og sammendynes igen af Stormen, og mod hvilke formodentlig alle Midler ere forgæves¹⁹), og fordi en Magasinering i Ålborg vilde gøre Kornhandelen endnu mere monopolisk end den i Forvejen er. Sandskuderne blive med største Besvær slæbte op på Sandet og fra Sandet igen ned i Havet, hvor de hurtigst muligt blive ladede, og, så snart Vinden hæver sig, ofte kun halvt befragtede må lette Anker, fordi de intet andet Tilflugtssted have end det åbne Hav. I Thy er 14, i Trandumstrand i Vester Hanherred 2 Sandskuder hjemmehørende. Måden, hvorpå disse Sandskuder drive Handelen, er ikke den mest fordelagtige.

Overhovedet hersker der i Kornhandelen i Jylland den største Forvirring og med Rette beskæftiger Regeringens landsfaderlige Omsorg sig nu med at få den bedre ordnet. Købmændene købe ikke, Landboerne ville ikke sælge, den ene skyder Skylden på den anden, og heraf opstår Stilstand i Handelen og et deraf følgende Prissfald. Intetsteds er dette Onde mere øjensynligt end i Thy. Denne Landsdel forarmes midt i sin Overflod. Varerne ere intet Værd og have ingen Afsætning. Købmanden vil have det sletteste Korn, og dette Forhold er så almindeligt, at det Korn, som ved Kastningen falder bagerst og altså er det letteste, bliver fejlet sammen og solgt som Købmandskorn, så at en Tønne Rug ofte ikke vejer mere end en Tønne Havre. Man beskylder Ejerne af Sandskuderne for; at de have dobbelte Rum i deres Skibe, det ene med Byg og det andet med Havre, og at de så trækker et Brædt bort imellem dem, hvorved de

¹⁸ Om Kysthandelen på Norge fra Thy og navnlig Vendsyssel se C. Klitgård: Den vendsysselske Skudehandel i Vendsysselske Årbøger 1916.

¹⁹ I 1856-61 gravedes Løgstør Kanal, senere (1898-1900) gennemgravedes Sandbarren.

lade Havren falde ned og blande sig med Byggen. Og hvad er Skyld i disse Misbrug, i Forfalskningen af Kornet, i de lave Priser? Intet andet end netop de Forholdsregler, som man har truffet for at ophjælpe Kornhandelen, Monopol-Forsyningen af Norge²⁰).

Jeg skal anføre mine Grunde:

Den eneste, som kan kontrollere en Købmand, er Modtageren af Varene, alle andre Kontroller ere forgæves og vanskeliggøre kun Handelen, hvor viseligt de end ere udtænkte. Det eneste, der kan fremme Afsætningen, er Efterspørgselen. Men begge disse Ting blive hæmmede ved Monopoliseringen af Kornhandelen på Norge.

Sandskudemes Ejere ere Folk, som handle på Kredit og efter fuldbragt Rejse betale Kornleverandørerne. De have Kornhandelen i deres Hænder, og man hører med Forundring, at Proprietærer og Købmænd sige, at der skal være Mangel på Korn i Norge, og at de ikke kende de derværende Priser. Føreren af Sandskuden, som er vel underrettet, er i Forståelse med Købmanden i Norge, der tænker akkurat ligeså monopolisk som han selv og benytter sig af den Tvang til at modtage dansk Korn, som hans Landsmænd ere underkastede. Han køber derfor sit Korn så slet og billigt, som det vel er muligt, for at tjene meget derpå. Heraf kommer det, at Jylland aldrig frembringer rent, vægtigt og godt Korn; at Bonden er tvungen til at brænde Brændevin, hvis han da ikke vil blive forarmet midt i sin Overflod på Korn, at det bedste Korn bliver lavet til Malt og af Bonden brygget til Øl, at der herved opstår et Vellevned, som drager Folk fra Arbejdet, og at Thy er bleven et Hjem for Tiggerne, som fra alle Kanter i Jylland samle sig der og tigge sig mere sammen end de kan fortjene ved deres Hænders Arbejde. ”Hvorfor skulde jeg arbejde hos Dig?” sagde en Vendelbo (Vensyszler). ”Du byder mig 8 Skilling, og jeg kan i Thy erhverve 10 Skilling ved Tiggeri”. Velstand kommer af Velstand, og Forfald af Forfald; hvor der engang findes eet Onde, der opstår alle andre deraf, og alle Forholdsregler blive forgæves.

Ligesom nu den monopoliserede Kornhandel på Norge drager Kornets Forringelse med sig, og denne igen Industriens Forfald, således hæmmer den også Efterspørgselen. Det Land, som har vænnet sig til sin Elendighed og kun søger at gøre sig denne nogenlunde tålelig, er ikke ivrigt for at udspekulere nye Midler til at fremme sin Afsætning. Nøden, som er Moder til al Skarpsindighed og Flid, mangler. Man tænker ikke på den Udvej: ved Kornets Godhed og ved Priser at komme op på Siden af sine Naboer; Købmanden, som bekvemt kan afsætte vådt Korn i Norge, gør

sig ikke den Ulejlighed at sende rent og tørt Korn til Middelhavet. Hvem kan ynke Jylland? Har det ikke nu i 2 År, ligegyldig for sin egen Fordel, rolig set på Hungersnøden i Berberiet?²¹) Vidste det ikke, at Befolkningen der var sat på Kornrationer? Mon det vilde have forholdt sig således, hvis Monopolet ikke havde sikret det Salget til Norge, og når det ikke havde været i Lommen på nogle Købmænd, som søge at forarme to Nationer? Norge kan bevidne, om jeg har Ret. Man kan prøve at spørge en Jyde, som har boet nogle År i Norge, om han ikke hader sine Landsmænd?

Skal man da tilstede fri Indførsel af Korn til Norge? 0, gid jeg kunde svare så højt derpå, at det føltes i alle Hjerter! Ja, det er det eneste Middel til at gøre Norge lykkeligt og Jylland velhavende! Man skal blot tillade Norge at tage sit Korn, hvor det vil, og Jylland at indføre svensk Jærn²²). Skal virkelig Nordmanden på Grund af slet Brød fordyre sit Arbejde og sine Varer, og skal Jyden betale 5 Mark for 1 Pund Jærn?

Da jo alle overilede Forandringer ere skadelige, måtte også denne Overgang fra Monopolet til fri Handel ske langsomt, og den letteste Måde at foretage Overgangen på synes at være denne: at opmuntre Udførselen af godt Korn fra Jylland med Præmier og at belægge Indførselen af fremmedt Korn til Norge med en begrænset Told, indtil Præmier og Told blive unødvendige, og Handelen kommer i sin naturlige Gænge; det samme kunde også lade sig gøre med det norske Jærn, der føres til Jylland. Man har længe talt om, hvad der kunde være Årsagen til, at Jylland med sine Kornpriser ikke kan holde Skridt med Havnene i Østersøen, og man har altid slået sig til Ro med at angive som Grund det, at Godsejerne i Estland, Livland, Kurland og Polen behandle deres Bønder mere slavisk end Godsejerne i Jylland deres. Denne Grund er imidlertid alt andet end overbevisende. Hvad mangler den jyske Godsejer i frit at kunne bearbejde sine Marker eller høste sine Enge? Kan han ikke benytte sin Bonde til hvad han vil? Skulde det være en Fordel, om han, som fordem Polakkerne, kunde prygle ham til Døde og ikke behøvede at gøre Regnskab hverken for hans Liv eller Frihed? Ere ikke tværtimod de Godsejere de mest velhavende, som mest skåne deres Bønder og indgyde dem så megen Frimodighed, som en Slave i det hele taget kan have, til med Glæde at dyrke deres Marker? Have ikke nogle af de ypperste af vore Landmænd pålagt sig selv Indskrænkninger i at kræve Hoveri, således som f. Ex. Etatsråd v. Theilmann på Nørholm og Lunderup²³), eller kan man nogetsteds se mere Velstand end på Trøjborg

²¹ Nordafrika.

²² Forordningen 8de September 1730 gav de norske Jærnværker Eneret på at forsyne Danmark (og hele Monarchiet) med Jærn.

²³ Andreas Charles Teilmann, Oprettener af Stamhuset Nørholm ved Varde (1723-90), var en overordentlig human Godsejer, særlig på Hoveriets Område, men dog samtidig Modstander af Reformbevægelsen (se Biogr. Leks. XVII 119 f.)

²⁰ Forordningen af 16de August 1735 gav Danmark Eneret på at forsyne det søndenfjeldske Norge (og faktisk også det nordenfjeldske) med Korn. Denne her af Hennings så skarpt angrebne Ordning blev efterhånden af mange anset for uheldig og ophævedes 8de Juli 1788.

(Troyborg)²⁴), hvor Bønderne have forpagtet Hovmarkerne? Nej, Naturen modsiger ikke sig selv, den giver ikke Mennesket nogen Foranledning til Umenneskelighed, og det, som indsnævrer Menneskenes Sind og slapper deres Kræfter, kan ikke tjene til at skaffe dem mere Overflod og Rigdom. Langt sandere og mere stemmende med Naturen er det, som Adam Smith i sit berømte Værk²⁵) påviser, at ingen Behandling er dyrere end den, der sker ved Slaver, og at det Land må være meget indbringende og frugtbart, som uden Skade kan tåle denne dyre Arbejds måde. Nej, Årsagen til de dyre Kornpriser i Jylland er langt betydningsfuldere. Der hvor Indførselshandelen letter alt, bliver også Udførselen fremmet. Tilstrømningen af fremmede Skibe sætter alt i Bevægelse. Den bestandige Bortføren af Korn medfører, at der ikke bliver så meget fortæret til Unytte i selve Landet, og den sætter mange Hænder i Bevægelse, der må arbejde for at fortjene deres Brød; herved blive de nødvendige Varer billige og komme tilstede i Overflødighed. I Jylland mangler alt. Kornet bliver i Landet og foranlediger, som forhen bemærket, en Dovenskab, som fordyrer og forsømmer alt. I Thisted og Viborg findes der ikke en duelig Skomager eller anden Håndværker, ja knap nok i Ålborg; Huder, hvoraf der er Overflod, koste mere at berede, end de ere værd. Alle Varer, som Landmanden nødvendig skal bruge, ere stegne i Pris i højeste Grad, såsom Salt, Jærn, Tjære, Tobak og deslige. Er det så et Under, om Jylland har højere Kornpriser end sine Naboer, eller at det bliver forarmet, i Misvæxtår på Grund af Mangel, i Overflodsår på Grund af slette Priser? Det er en almindelig Erfaring, at Uldvarerne i Hammerum Herred (Hamrumherred) altid ere dyrest, når der er størst Overflod på Korn. Nøden tvinger Indbyggerne i Hammerum Herred til Arbejde, de bo på en mager Bund. Falder nu Drivkraften bort, så synker Arbejdsomheden i samme Grad, og så stiger Priserne på deres Varer.

Er denne min Tankerække rigtig, så følger også deraf, at Brændingen af Korn til Brændevin ingen Skade er for Jylland. Når Fremførelsen af mine Grunde blot kunde have samme Kraft som Synet af selve Forholdene, så vilde visselig enhver, der læser dette, blive overtydet om det skadelige i, at det i Vendsyssel og Hanherrederne er forbudt at brænde Brændevin på Landet²⁶). Jo længere jeg kommer frem, des mere indtrængende blive de Grunde, som bevise det. Da jeg har lært dem at kende efterhånden, vil man tillade mig, at jeg også fremfører dem efterhånden. Fordum solgte

Vendsyssel Brændevin til Sverige²⁷), nu bliver den indsmuglet fra Marstrand. Hvor betydelig Smughandelen er, kan man bedømme deraf, at en Købmand i Ålborg har Kommission på 3000 Fade, som andrager en Sum af 36,000 Daler. Det er bleven pålagt den nye Toldinspektør i Hals i hans Instrux, at han særlig skal efterspore Brændevinstøj; skeer dette, så må Vendsyssel og Hanherrederne betale 250,000 Daler i Bøder. Jeg rejste igennem Broust (Brådst), en Landsby, der hører til Bratskov og som på en Gang har måttet betale 600 Daler. Bønderne bringe endog deres Senge til Ålborg for at kunne betale deres Mulkter eller måske for at anskaffe nyt Brændevinstøj. Dette kan umuligt andet end drage Landets Undergang efter sig. Skal dog ikke alle Forordninger være grundede på Beregninger, som vise sig hensigtsmæssige, også når det gælder om at straffe? Den landsfaderlige Hensigt er dog vel ved Skarphed, når Godhed ikke hjælper, at føre Bonden frem til Forbedring og ikke ned i den fuldstændige Ødelæggelse?

Men hvad der mest af alt overbeviser mig om Rigtigheden af mine Tanker er, at Købstæderne komme i Forfald ved Brændevinsbrændingen. Købstæderne er ikke andet end Boliger for Brændevinsbrændere. Borgerne tænke ikke på Forædling af Produkter. Alle Håndværk forfalde. Sædernes Fordærvelse, som altid er større i Købstæderne end på Landet, tager til. Lediggang og Brændevinsdrikkeri bliver almindelig. Thisted har 60, Viborg 150 Brændevinskedler, men ingen Feldbereder, ingen Handskemager, ingen Garver, der arbejder flittigt og ordentligt. Og gavne disse Folk Staten ved deres Brændevinsbrænding? Af en Skæppe dårligt Korn bliver der i Thisted og Viborg brændt 3 Mål Brændevin, og det Mål, som, når Masken regnes med, vilde koste Landmanden 2 à 3 Skilling, bliver i Thisted solgt for 18 Skilling, i Skive for 12 og i Viborg for 15 Sk. Randers kan på Grund af sine Bryggerier brænde med Fordel og bringe 5-6 Mål ud af en Skæppe, og dog koster også der Brændevinen 10 Sk., fordi man nogenlunde vil rette sig efter de andre Købstæder og så nøjes med at sælge nogle Skilling billigere. Hvad vinder da Staten? Kan måske Brændevinsbrændingen ved en sådan Monopolordning drives til en sådan Fuldkommenhed som i Holland? Kan man med sådanne Priser opnå Afsætning til Udlandet? Og er det ikke åbenbart, at al Industri må falde bort i Købstæderne, når de ikke er andet end Udskænkingsboder for Brændevin? Det er ørkesløst at ville bøje Naturen ved Tvang. Dens Spændkraft bøjer sig en Tidlang, men slappes aldrig og bliver tværtimod stærkere i sit Modtryk mod den Magt, der bøjer den.

I Thy have Bønderne aldrig brændt Brændevin; men desto mere klage Præster og Proprietærer. De

²⁴ I Slesvig, syd for Ribe. Bortforpagtning af Hovmarkerne til Bønderne var en sjælden, men ikke enestående Ordning (se min Afhandling i Jydske Saml. 4 R. II 76.)

²⁵ Den skotske Nationaløkonom Adam Smith udgav 1776 sit bekendte Skrift "Wealth of Nations".

²⁶ Dette var for hele Landets Vedkommende forbudt ved Forordning 2den September 1773, der endda skærpedes 26de April 1776.

²⁷ Dette skeete også fra Odsherred (Ådsherred) i Sjælland og var en betydelig Handel. Siden Købstædernes Brændevinsmonopol er Brændevinen bleven så slet, at den ikke mere kan finde nogen Afsætning, og kun Nøden kan tvinge Sjællanderne selv til at drikke den (Forf Anm.)

beråbe sig på deres Forrettigheder; jeg ved dog ikke, hvor vidt disse gå. Hvad der imidlertid er sikkert, er den Skade, som de lide. En Præst anser det, at han er nødsaget til købe sit Brændevin i Købstæderne, for ensbetydende med en årlig Afgift på mindst 40 Daler. Og hvori består Fordelen af Brændevinsbrændingen i Købstæderne? Bonden drikker mere end ellers; alt, hvad der er sjældent, fryder, og enhver Glæde, som kan overskride Ordenens Grænser, fører altid til Overmål i Nydelsen. Derfor vende nu Bønderne næsten altid berusede hjem fra Købstæderne. I Landet bliver Borger oprørt mod Borger, Had og Tvedragt opstår, Staten ernærer en Klasse Mennesker, som fortjener den største Foragt. Angivere berige sig med de nyttigste og bedste Undersåtters Undergang. Enfoldigheden lader sig forføre til at blive strafbar, for at den skjulte Forfører, ofte selve Godsforvalteren, ved Hjælp af en anden Angiver kan udsuge Bønderne²⁸). Intet bliver anset for helligt, intet er sikkert. Altre blive opbrudte(!), Præster blive offentlig straffede, - og skulde dog agtes som Sandhedens Lærere. Man har endog villet gennemsøge en Præsts Skabe. Husfaderen er om Natten ikke sikker i sin Seng, og Toldbetjenten, som står rede, hvergang en Angiver melder sig, skælver bestandig selv for sit Liv. Folk, der er mere kyndige end jeg, må bedømme, hvormeget Menneskenes Moralitet og både offentlige og private Interesser lide herved. Jeg gentager hvad jeg allerede een Gang har sagt; det er ikke såmeget min egen Dom som hele Landets Dom, jeg beråber mig på.

Sammen med Brændevinsbrændingen ere forskellige Folk på Landet berøvede en Behagelighed, som ganske vist ikke er betydelig; men som det dog på Landet kan være besværligt nok at undvære. Landmændene vare vante til at destillere Fennikelvand, Hyldevand, Krusemynte og Rosenvand dels til medicinsk Brug for deres Børn, dels til Renselse af Luften. På Landet ere sådanne Husmidler nødvendige for Menneskenes Helbred. I Thy er den Læge, man har nærmest til, Landfysikus i Viborg, 12 Mil fra den nordligste Del af Thy. I Tilfælde, hvor skyndsom Hjælp er nødvendig, i smitsomme Sygdomme, som f. Ex. netop nu herske i den østlige Del af Jylland, er det en stor Besværlighed at stå og mangle en god Læge. En Præst i Snedsted (Sneestedt) i Hillerslev Herred²⁹) søgte, såvidt han kunde, at råde Bod på denne Mangel og søgte om, at man vilde tillade ham at beholde hans Destillérkolbe til chemisk Brug. Det blev ham nægtet. Og dog vilde han ikke gøre anden Anvendelse af den end at redde

Menneskers Liv. Kan man ikke tillade en Præst at gøre chemiske Forsøg, selv om det ikke er med Folks Helbred for Øje? Hvor mange Opfindelser, der kunde være til Gavn for hele Menneskeheden, kan ikke mulig blive gjort på Landet? Det er ganske vist en Sag af mindre Betydning; men hvem der ikke agter *alt* i Menneskeheden, agter intet.

Trætter jeg Læseren med mine Gentagelser, så beder jeg ham om Undskyldning. Når jeg vidste, hvad i mine Bemærkninger der var det vigtigste, vilde jeg udelade det uvigtige. Måske vilde jeg skrive med mere Orden, hvis jeg ikke måtte skrive endnu hurtigere end jeg rejser. Kun een Sag skal jeg her endnu omtale:

Jeg synes, man med Rette føler Uvillie og Utilfredshed ved at høre, at vore Jyder ikke vove at forlade deres Klitter, men fra det fjærne se på, at Svenskere, Hollændere og Nordmænd fra Farsund i Flækkefjord, i Vesterhavet (Westsee) fange rige Ladninger af Kabliauer, salte dem og sælge dem med Fordel. Den Rigdom, der er i Vesterhavet, går ganske tabt for Jylland. Årsagen dertil er, at Vestkysten ingen Havn har, nærmere end Hjerting. Denne Årsag kan imidlertid kun afskrække Dovenskab. Skipperen er hjemme overalt og kan ligeså godt som Hollænderen og Svenskeren finde Havne. Fiskeriet kan ikke slå fejl, Afsætningen er sikker, Arbejdet bliver lønnet med Vinding. Jeg talte med to Skipperere fra Klitmøller (Klittenöllen) ved Navn Christen og Peter Brandy. De havde Lyst at prøve derpå, men de manglede Penge til at bygge Fartøjer. På Dygtighed manglede det dem ikke, de vare nemlig selv Skibsbyggere. Kunde de finde Interessenter, så vilde Foretagendet uden Tvivl kunne blive ligeså godt for Jyderne som for vore Naboer. I Året 1762 forsøgte Skipper Risbøll fra København at fiske i Vesterhavet. En Matros, Christen Rode, som var med ham, lever endnu. Hvorfor der siden den Tid ingen nyere Forsøg ere gjort, ved jeg ikke. Skal Sagen drives med Fordel, så hører der mindst tre Sejlbåde dertil, enhver bemanded med 12 gode og befarne Matroser.

Viborg, den 28de Oktober 1779.”

(Historisk Årbog for Thisted amt 1917, side 43-62)

²⁸ Ofte er Bonden selv Angiver og lader så sin Herre betale Bøderne, som han derpå deler med Toldbetjenten, der ikke kender ham (Forf. Anm.)

²⁹ Formodentlig Anders Eriksen Hvass (Præst i Snedsted fra 1762-80), som ifølge Wiberg II 459 f. befattede sig med Lægekunsten og gærne førte nogle Dråber med sig; som han kaldte "Livets Nøgle".